

Jordan Chimet și fascinația visului – un caz de *misreading*

CRISTINA SĂRĂCUȚ¹

My article intends to reevaluate the literary criticism oriented on the novel *Close your eyes and you will see the town* written by Jordan Chimet. The history of the literary critical perspectives on this novel created by the author of one of the most unexpected literary anthologies (*Anthology of Innocence – The Twelve Months of The Dream*) mistakenly regards it as an emblematic book for the field of Romanian children's literature. In my essay I will underline two major points. On the one side, I will question the literary and cultural mechanisms that supported this literary case of misreading. On the other side, my contribution discusses the novel from a different critical perspective, and tries to analyse the oniric construction the novel involves. My paper has two parts. The first part deals with the children's literature canon. My analysis will reveal the basic children's literature devices included in the novel, and points out to the main explanations the Romanian literary criticism evokes when classifying this text in the type of children literature. I will focus here on the elements of anthropomorphism that make the novel a Romanian children's books bestseller. In the second part I discuss the novel in the context of the Romanian oniric poetics. I will mainly underline two literary devices: dream and intermingling of narrative levels. My conclusions will emphasize the ambivalent literary construction of the book and will invalidate its superficial reception by Romanian criticism. *Close your eyes and you will see the town* proves that Jordan Chimet is a late oniric novelist who is not revenged by the Romanian oniric movement even if he is very suitable to this literary pattern.

Key-words: *children literature, ambivalent text, oniric novel*

¹ Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

Închide ochii si vei vedea orașul rămâne, indiferent de poziția fluctuantă a criticii literare, un roman derutant. Publicată pentru prima dată în 1970, după douăzeci de ani de la momentul în care fost concepută, cartea este un martor tăcut al suferințelor trăite de autorul ei, dar și al epocii istorice de loc îngăduitoare. „Romanul fantastic” (eticheta aparține autorului și este devoalată în interviul cu Gabriela Nani Nicolescu), scris din 1947 până în 1953, într-o „chilie”², undeva în pod „mai aproape de cer”, este istoria răpirii lui Elli de către căpcăunul Gagafu.

Cele douăzeci și opt de capitole ale cărții se construiesc combinând cel puțin două modele de scriitură literară: cel al literaturii onirice și, respectiv, cel al scriiturii pentru copii. Iordan Chimet este un oniric întârziat nerevendicat de mișcarea onirică, dar perfect compatibil cu programul estetic al acesteia. Există cel puțin trei elemente de construcție a romanului *Închide...* care merită dezbătute în contextul scriiturii onirice: inserția visului, relația particularizantă autor/personaje. și prezența fantasticului. Ne vom opri în detaliu doar asupra primelor două.

Un prim element este visul. Romancierul construiește imaginarul cărții mizând pe inserția elementelor onirice. Într-un fel sau altul aventurile lui Elli sunt legate de spațiul visului în două episoade. Nu vom analiza aici toate inserțiile onirice³, deși ele sunt numeroase și generoase pentru cititor. Mai important este procedeu ambiguității textuale, procedeu care apropie scriitura lui Iordan Chimet de modelul oniric.

² http://www.romlit.ro/iordan_chimetscriitorul_e_un_paznic_al_valorilor (accesat la 28.08.2015).

³ Primul vis este în capitolul al cincilea, când Elli visează că s-a rătăcit în pădure. Unul din capitolele ce descriu întâmplările lui Elli din pădurea piticilor invocă visul pentru a doua oară. Mielul gras face cunoștință cu piticul care păzește somnul. Misiunea acestui pitic este de a pregăti visele celorlalți pitici. În capitolul douăzeci și patru piticii Ciupercuță, Surceluță, Tichie de Paie, Ține Minte, Lip-Lip, Urechiușă și Mielul Gras discută în vis despre unde ar fi putut dispărea Elli. Într-un exercițiu de deplină sinceritate auctorială, naratorul ne invită să pătrundem în visul lor cu ajutorul unei plante magice, iarba fiarelor.

Principiile poeticii prozei onirice sunt teoretizate de Dumitru Țepeneag, lider marcant al acestei mișcări literare. Eseul *În căutarea unei definiții* prezintă mizele literaturii onirice, o literatură al cărei criteriu esențial este visul (Dimov, Țepeneag 2007: 68–69). Textele onirice construiesc „o realitate analoagă visului” (Dimov, Țepeneag 2007: 69), recurgând la câteva procedee: cultivarea ambiguității (Dimov, Țepeneag 2007: 79) și refuzul epicului bazat pe legea cauzalității (Dimov, Țepeneag 2007: 80). Capitolul care narează visul fetei uzează de acest procedeu al ambiguității textuale. Pentru onirici ambiguitatea se naște dintr-o formulă ce refuză dicteul automat și „robia conștientului și a incoerenței (Dimov, Țepeneag 2007: 79). În textul lui Chimet ambiguitatea narativă este rezultatul „lichefierii” planurilor narrative și al juxtapunerii scenelor: grădina casei devine pădurea unde rătăcește Elli printr-o mișcare discursivă discretă care alătură propunerii viclene a somnului protestul slab al fetei, aceasta, în cele din urmă, alunecând în vis (Chimet 2014: 38–39). Trecerea este disimulată, sugerată doar printr-o întrebare retorică („Și cu această minunată grădină pe care azi, parcă, o văd pentru prima oară?”) prin care suntem avertizați că realitatea devine ireală – grădina atât de cunoscută fetei pare la un moment dat de nerecunoscut. Dacă momentul alunecării în vis este difuz, sfârșitul acestui episod oniric din capitolele patru-cinci este cât se poate de ferm: Elli aude în vis vocea prietenului ei, Ciocârlanul, care vorbește de pe marginea ferestrei (Chimet 2014: 56).

Procedeele contaminării difuze a planurilor narrative (vis/realitatea ficțiunii) se regăsește magistral ilustrat într-o proză (*Arie pentru trompetă*) semnată de teoreticianul mișcării onirice, Dumitru Țepeneag. Și aici momentul disjunției vis/realitate ficțională este difuz⁴, marcat doar de interpretarea melodiei despre pasărea vânăta, tot așa cum finalul visului și

⁴ „Închise ochii, strânse furios pleoapele, pumnii și, ca să se liniștească, începu să cânte în gând melodia tristă, melodia Mihaelei” (Țepeneag 1966: 70).

reintrarea în realitate se profilează fără echivoc – personajul se trezește și o vede pe Mihaela alături, adormită în pat⁵.

Episodul din cartea lui Chimet este remarcabil din perspectiva esteticii onirice și pentru lipsa mizei cauzale a întâmplărilor. Elli rătăcește prin pădure (grădina casei) întâlnind ființe bizare (un ciocârlan, un popândău) ca să se trezească apoi brusc în odaia ei, sub privirile Ciocârlanului. Înlanțuirea acțiunilor din visul fetei ilustrează perfect principiul oniric care se opune cauzalității în desfășurarea epică. Conglomeratul narativ lipsit de orice tentativă explicativă reprezintă un alt element de poetică onirică explicită.

Dimensiunea onirică a scrisului lui Iordan Chimet se fundamentează și pe o anumită democratizare a relației dintre personaje și autor. Țepeneag structurează câteva principii ale construcției personajului în romanul oniric în eseu *Autorul și personajele sale*, recurgând la o prezentare contrastivă în raport cu poetica romanului realist. Personajul literaturii onirice trebuie scos dintr-o „schemă prestabilită” și astfel eliberat de povara unui destin impus. El se bucură din partea autorului de o oarecare libertate de mișcare (Dimov, Țepeneag 2007: 56), libertate ce îl scoate de sub imperiul regulii verosimilității. Demontarea principiului verosimilului modifică și statutul autorului, care din figură „pater familias” (Dimov, Țepeneag 2007: 51) și „stăpânitor de sclavi cu curiozități de psiholog” (Dimov, Țepeneag 2007: 52) se transformă într-o figură conciliantă cu personajele sale. Modelul înspre care evoluează relația dintre autor și personajul său în romanul oniric este asimilabil aceluia care există în teatru, între regizor și actor (Dimov, Țepeneag 2007: 56). Toate aceste transformări consolidează în fapt noul statut al ficțiunii, care este nu atât un rezultat final și finit, cât un proces, „o căutare” (Dimov, Țepeneag 2007: 53).

⁵ „[...] se simțea fericit ca după o izbândă și deschise ochii: zorile pătrundeau prietenoase printre jaluzele. În pat, Mihaela respira regulat, roșul plăpumii se potolise” (Țepeneag 1966: 78).

Există în *Închide...*, în mod evident, o libertate și o îndrăzneală jucăușă în felul în care personajele romanului construiesc povestea răpirii lui Elli. Intenția lui Iordan Chimet de a crea un joc al instanțelor narative rămâne extrem de ușor de demonstrat. Cele douăzeci și opt de capitole sunt narate din trei perspective narative diferite: un autor-narator-personaj al poveștii, care își deoalează existența treptat, prin intermediul unor artificii narative⁶, un narator omniscient construit în paradigma romanului realist, care narează obiectiv povestea și structurează ficțiunea în majoritatea capitolelor, și un narator-personaj.

Dar nu numai jocul instanțelor narative așază romanul lui Iordan Chimet în linia poeziei onirice. Scriitorul organizează regizoral și complicitatea auctorială cu cititorul. Intervențiile autorului-narator-personaj și cele ale naratorului-personaj au toate o componentă „teatrală” și sunt construite ca și când ar fi secvențe interpretate pe scenă pentru un cititor imaginar. De data aceasta cititorului nu-i revine doar rolul pasiv al spectatorului, ci este convocat subtil în jocul ficțiunii. De pildă, în capitolul întâi, autorul-narator-personaj îi invită pe cititor să se transforme într-o găină pentru a putea vedea judecata prezidată de Elli (Chimet 2014: 17). Și în capitolul cinci țiparul (narator), înainte de a începe relatarea poveștii, îi invită pe cititori să privească și să asculte discuția spiridușilor aflați pe malul apei (Chimet 2014: 105). La periplul mârțoagei prin oraș sunt chemați și cititorii, invitați să se transforme întâi în „schimonositura” de mârțoagă și rugați apoi să urmărească călătoria acesteia prin oraș (Chimet 2014: 194).

De-a lungul timpului, criticii literari s-au întrecut în a sesiza sensuri ascunse ale poveștii despre răpirea lui Elli. Pozițiile lor⁷ oscilează de la asocierea textului cu poetica basmului până la

⁶ Prima dată în capitolul cinci, atunci când se plânge retoric de dificultatea scrierii unui capitol. Apoi, în capitolul final, prin recurs la un interludiu metadiscursiv, identitatea acestui autor-narator se deconspiră, el fiind în fapt și unul din personajele poveștii, tatăl lui Elli.

⁷ Steinhardt 1980: 73, cronică lui Paul Cernat *Scrisori din Țara Minunilor* (Cernat 2002), cronică lui Mihai Iovănel, *Marea sporovăială* (Iovănel 2002: 6), Monica Gheț, *Ultimul Don Quijote* (Gheț 2006: 13).

aliniera în șirul demersurilor eseistice, dar nu problematizează (singura excepție este cronică Monicăi Gheț) direct și detaliat structura onirică a ficțiunii inventate de Iordan Chimet.

Iordan Chimet și literatura pentru copii

Este ușor de remarcat faptul că Iordan Chimet trece în conștiința publicului larg din România drept un autor de texte (doar pentru copii. Amprenta aceasta pe care o are imaginea scrisului său își găsește mai multe explicații. În primul rând, imaginea lui Chimet ca scriitor pentru copii este susținută și perpetuată printr-un mecanism exegetic simplu – prezența într-o antologie a literaturii pentru copii, apărută în 1988 sub semnătura lui Hristu Cândroveanu (*Literatură română pentru copii*, Albatros). Apoi, asupra imaginii de scriitor a lui Chimet grevează publicarea unei cărți, ea însăși cu titlu înșelător – *Cele douăsprezece luni ale visului. Antologia inocenței* – volum care nu face decât să întărească profilul de autor de texte pentru copii. Nu este de neglijat nici faptul că, în lumea literară românească, numele lui Chimet se leagă de cel al lui Michael Ende, cu care a și fost prieten și care rămâne un scriitor consacrat în domeniul textelor pentru copii. Este celebră corespondența pe care cei doi au avut-o (publicată în volumul *Scrisori printre gratii*), dar și schimbul de personaje, la fel de celebru, între I. Chimet și M. Ende. Scriitorul german, fascinat de traducerea romanului *Închide...* împrumută personajul feminin, Elli, și scrie o piesă de teatru (*Bâlciul comedianților*) în care îi dă viață din nou eroinei. Romanul lui Chimet trăiește însă, cum și recunoaște autorul⁸, și într-un alt volum scris de Michael Ende, *Poveste fără sfârșit*.

Indubitabil, o dimensiune a scriiturii pentru copii se regăsește în romanul *Închide...* și justifică încadrarea scriitorului

⁸ http://www.romlit.ro/iordan_chimetscriitorul_e_un_paznic_al_valorilor (accesat la 28.08.2015).

în acest (sub)domeniu literar. Cel puțin două modele ale scriiturii pentru copii transpar aici. Primul model restituie schema povestirii cu animale, iar al doilea aliniază textul esteticii nonsensului practicat de Edward Lear. Vom analiza aici doar consistența primului tipar, acela al poveștii cu animale. Personajul principal, Elli, este urmat și ajutat în călătoria sa de animale și păsări. Seara, la dorința lui Elli, un pelican albastru vine la patul ei; apoi, un cicocârlan i se arată în vis, o cămilă călătorește foarte firesc cu tramvaiul, un motan (Sultan) este slujitorul fidel al căpcăunului Gagafu, inamicul de temut al fetei; Elli are și două prietene de nădejde: regina albinelor (Coralin) și cea a broaștelor (Adelaide).

Tiparul personajelor animale sau păsări înlesnește inserția unor sensuri morale. Iordan Chimet este adeptul unui tip de scriitor care să fie un militant moral, un „paznic al valorilor”, așa cum declară într-un interviu⁹. Consecința acestei convingeri constă în amprenta etică a scriiturii din *Închide...*. Dezvoltând narațiuni ale unor întâmplări extraordinare și construind personaje memorabile, romanul pledează pentru valoarea prieteniei, a solidarității și a gingășiei ce pot marca interacțiunea cu oamenii, dar și cu celelalte fapte ale naturii. În același timp, schema unei narațiuni în care personajele sunt măști animaliere favorizează o dimensiune „distractivă” a textului, pe care cititorii-copii o receptează cu mai multă ușurință. Universul ficțiunii populat cu personaje animale și păsări se constituie într-un instrument eficient în dezvoltarea empatiei lectoriale. Componenta animistă a textului nu face decât să ofere o cale mai rapidă cu ajutorul căreia cititorul-copil să experimenteze rolul personajelor evocate în roman și să trăiască odată cu ele entuziasmul mării aventuri a răpirii lui Elli. Schema poveștii cu animale creează premisele unei narațiuni parabolice. Vechiul Oraș, locul în care trăiește Elli, are dimensiunile unui loc magic și cosmopolit. Descrierea succintă din primul capitol și

⁹ http://www.romlit.ro/iordan_chimetscriitorul_e_un_paznic_al_valorilor (accesat la 28.08.2015).

revenirile lacunare din ultimul capitol conturează imaginea unui oraș de graniță, în veșnică mișcare. Biograful operei lui Chimet poate recunoaște lumea orașului copilăriei autorului, Galați¹⁰. Orașul Vechi primește astfel dimensiunile unui topos magic care își trage seva din amintirea orașului copilăriei. Ficționalizarea rememorării ținutului natal construiește o parabolă a perfecțiunii și a purității relațiilor umane din lumea copilăriei.

Concluzii

„Cazul” romanului *Închide ochii și vei vedea orașul* rămâne emblematic pentru rețeta succesului unei încercări de *misreading* literar. Receptat în esență ca autor pentru copii, Iordan Chimet oferă cu acest volum un exemplu de construcție literară ambivalentă. Cartea combină și confirmă două (cel puțin) modele de scriitură, așa cum deja le-am și prezentat: un tipar al scriiturii onirice și unul al scriiturii pentru copii. Elementul comun acestor două scheme literare, care le susține și constituie o punte subterană, este visul. Episoadele ce descriu sau fac referire la vise sunt asimilabile poeziei literaturii onirice dezbătute în contextul autohton, în principal, de către Dumitru Țepeneag, dar și convențiilor literaturii pentru copii. Recurgând la vis, Chimet „rezolvă” inventiv situații narative dificile, construind o lume romanescă în care granițele dintre real și ireal sunt extrem de fluide. Un astfel de univers „lichid” impune cititorului și o anumită conduită lectorială pentru a-l putea înțelege, iar această conduită implică obligatoriu o dispoziție spre reverie. Cum deja sugerează și titlul, deschiderea spre cunoașterea prin vis rămâne criteriul definitoriu pentru exercițiul de comprehensiune a realității.

¹⁰ http://www.romlit.ro/iordan_chimetscriitorul_e_un_paznic_al_valorilor (accesat la 28.08.2015).

Încadrarea minimalistă a romanului (și totodată a scriitorului) în corpusul textelor pentru copii este invalidată și de complexitatea perspectivelor narative care construiesc povestea centrală din roman – aceea a răpirii lui Elli de către căpcăunul Gagafu și a fericitei reîntoarceri acasă. Romanul face dovada unei excelente mobilități a perspectivelor naratoriale. Artificiile narative aduc în scenă personaje ce iau în serios rolul de autor și devin naratorii povestirii, în spiritul aceleiași poetici a romanului oniric care reclamă relaxarea relației tiranice (și tradiționale) a autorului cu personajele sale. În același timp, volumul poate oricând concura dinamica romanului postmodern și demonstrează din nou talentul incontestabil al lui Jordan Chimet, dar și vocația sa de inovator în contextul romanului românesc de după cel de-Al Doilea Război Mondial.

Percepția simplistă a literaturii lui Iordan Chimet se datorează și superficialității cu care tema copilăriei este abordată în critica literară (atât cât a fost scrisă și publicată în spațiul autohton). Există multe prejudecăți – chiar ale criticilor amintiți aici, Monica Gheț, de exemplu – care consideră tema copilului și a copilăriei drept o temă facilă. Însă confuzia în sine se instaurează între obiectul estetic al criticii și mecanismele cu care critica literară îl investighează. *Închide ochii și vei vedea orașul* are toate atuurile unui roman despre copii și copilărie. Autorul construiește o imagine edulcorată a copilăriei în care naivitatea, prietenia, solidaritatea umană, gingășia relației omului cu ceilalți și cu natura sunt ingrediente principale. Dar această imagine (simplu construită) a copilului și a copilăriei perfecte nu impune și nu condiționează și o receptare facilă a romanului. Calificarea acestei imagini a copilului și a copilăriei drept una minunată se face printr-un exercițiu comparativ cu ceea ce știm (desigur, din lecturile noastre) că înseamnă copilărie ideală. Copilăria, o spunea Charles Grivel într-un eseu deja clasic, este un concept al lecturii (Grivel 1987: 137).

Bibliografie

Corpus de texte

- CHIMET I., *Închide ochii și vei vedea orașul*, București, Eminescu, 1970.
— *Închide ochii și vei vedea orașul*, București, Eminescu, 1979.
— *Închide ochii și vei vedea orașul*, Cluj-Napoca, Editura Asociației de Științe Cognitive, 2014.

Bibliografie generală

- CERNAT P., *Scrisori din Țara Minunilor* [Michael Ende, Iordan Chimet, *Împreună cu Elli în Imaginaria*, București, Univers, 1999], în „Adevărul literar și artistic”, nr. 11, nr. 633, 2002.
- DIMOV L., ȚEPENEAG D., *Onirismul estetic*, antologie de texte teoretice, interpretări critice și prefață de Marian Victor Buciu, București, Curtea Veche, 2007.
- ENDE M., CHIMET I., *Împreună cu Elli în Imaginaria*, București, Univers, 1999.
- EWERS H.-H., *Fundamental Concepts of Children's Literature Research: Literary and Sociological Approaches (Children's Literature and Culture)*, Taylor & Francis Routledge, 2009.
- GHEȚ M., *Ultimul Don Quijote*, în „Tribuna”, nr. 91, 2006.
- GRIVEL C., *Les premières lectures în La lecture littéraire*, Paris, Editions Clancier-Guénaud, 1987.
- HUNT P., *International Companion Encyclopedia of Children Literature*, Routledge, 2004.
- IOVĂNEL M., *Marea sporovăială* [Michael Ende, Iordan Chimet, *Împreună cu Elli în Imaginaria*, București, Univers, 1999], în „Adevărul literar și artistic”, nr. 11, nr. 633, 2002.
- LEAR E., *Limericks, adică limerick-uri de Edward Lear*, traducere de Gabriela Monica Rusu, Liternet, 2010.
- MANU E., *Generația literară a războiului*, București, Curtea-Veche, 2000.
- NODELMAN P., *The Hidden Adult*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2008.
- SHAVIT Z., *The Poetics of Children's Literature*, Athens and London, The University of Georgia Press, 1986.
- STEINHARDT N., *Drumul lui Iordan Chimet între poezie și adevăr*, în vol. *Incertitudini literare*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980.

- ȚEPENEAG D., *Exerciții*, București, Editura pentru Literatură, 1966.
— *Fantasticul și granițele sale*, în Dimov, Țepeneag 2007a.
— *În căutarea unei definiții*, în Dimov, Țepeneag, 2007b.
— *Războiul literaturii încă nu s-a încheiat*, ediție îngrijită de Nicolae Barna, București, Alfa, 2000.

Resurse electronice

- http://www.observatorcultural.ro/Scrisori-din-Tara-Minunilor*articleID_5450-articles_details.html (accesat la 21.08.2015).
<http://updateslive.blogspot.ro/2006/05/la-inctetarea-din-viata-lui-iordan.html> (accesat la 28.08.2015).
<http://www.lapunkt.ro/2013/07/29/dumitru-tepeneag-si-poetica-romanului-oniric/> (accesat la 28.08.2015).
http://www.romlit.ro/constant_tonegaru_-_deinut_politic (accesat la 28.08.2015).
http://www.romlit.ro/iordan_chimetscriitorul_e_un_paznic_al_valorilor (accesat la 28.08.2015).
http://adevarul.ro/cultura/carti/iordan-chimet-prietenul-departe-1_519cd9c1c7b855ff5617ab4c/index.html (accesat la 4.09.2015).